

KİTAP İNCELEMESİ/BOOK REVIEW

Anmak, Anlamak ve Aşmak Bağlamında Aliya İzzetbegoviç,

Editör: Yalçın ÇETİN, 1. Baskı, Temmuz 2021

(Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, XVI+ 346 Sayfa)

ISBN: 978-625-439-513-0

Zeynep ORHAN

ORCID: 0000-0002-1851-6246

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Antakya/Hatay,

orhanzeynep027@gmail.com

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 22.03.2022 Düzeltme/Revised: 19.04.2022 Kabul/Accepted: 28.04.2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Orhan, Z. (2022). Anmak, Anlamak ve Aşmak Bağlamında Aliya İzzetbegoviç, (Editör: Yalçın ÇETİN, 1. Baskı). Antakiyat, 5(1), 167-174

Öz

Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) 20. Yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle son çeyreğinde ülkesinin bağımsızlık mücadelesinde askerleri, halkı ve tüm tarihi, fikri birikimiyle ön plana çıkmış önemli bir devlet adamıdır. Aliya'yı diğer liderlerden ayıran en önemli yanlarından bazıları onun okumaya, yazmaya, adalete, çok kültürlülük temelinde fikri, dini hoşgörüyü düşkünlüğü ve sekiz buçuk yıla yakın ceza evi yaşantısıdır. Aliya üzerine onlarca çalışma, sempozyum yapılmış ve yapılmaktadır. Bu yapılan çalışmalarda çok önemli noktalara temas edilebilmekte ancak bunun yanında Aliya hayatla ve kendi gerçekleriyle bağlantısı koparılarak fikri ve kişilik olarak efsaneleştirilmek, kutsallaştırılmak, filozof, kral yapılmak istenmektedir. Bu tanıtımını yapacağımız eser doğru Aliya algısının peşindedir. Eserin ana mottosu olabilecek ifade en doğru, sade, anlaşılır, eserleri ve görüşleriyle bağdaşır, hayata ve zihne tatbik edilebilir Aliya gerçeğine ulaşabilmek üzerine kurulmuştur. Dinden sanata, bilimden felsefeye, Hristiyanlık algısından ötekine hoşgörüyü ve kadın sorununa kadar farklı açılardan farklı uzmanlık alanına sahip akademisyenlerce hazırlanan bu eser tüm kesimlerden okuyucular için önemli bir kaynak olabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Anmak, Anlamak

Balkan toprakları bilgedir, insana dair çok derin ve şiddetli olaylara şahit olmuştur. Aliya'da Balkanların her yönünü yaşayarak tecrübe etmiş ve yaşadığı müddetçe bu toprakların tarihine yön verecek adımlar atmış bir liderdir. Onu lider yapan yalnızca Bosna Savaşı'nda halkının mücadelesinin bir sembolü olması değil aynı zamanda kaleminin gücü ve sahip olduğu fikir birikimidir. Bosna Devleti'nin bağımsızlık sürecinde Aliya İzzetbegoviç, bizim anlayabildiğimiz çok ötesinde düşünüp düşüncelerini imkânsız diyenlere karşı eyleme dönüştürmeyi başarmıştır. Doğu ve Batı'yı meczeden bir fikir dünyasına sahip olan Aliya, Doğu'da Mevdudi, Seyyid Kutup, Muhammed İkbâl; Batı'da ise Hegel ve Kant gibi düşünürlerin yoğurduğu fikirlerle imkânsız mümkün kılmış ve önüne çıkan engelleri bir bir aşmıştır.

Aliya, "Ruhumuza, aklımıza ve başarılarımıza vurgu yapmaya ne zaman başlayacağız? Diye sorarak, küçük ve kırılğan bir insanda bile insanlığa katkıda bulunabilecek büyük bir ruh bulunabileceğine yürekten inanmış ve gücümüz, bilimimiz, edebiyatımız nerede? Nerede buluşlarımız, külli iyiliğe katkılarımız? Diyerek sözlerindeki inanmışlığı, cesareti ve dirayeti insanların kendi değerlerine olan samimiyetlerini sorgulatmaya çalışmıştır.

Büyük insanları anlamak ve anlatmak zordur. Anmak, Anlamak ve Aşmak Bağlamında Aliya İzzetbegoviç isimli 346 sayfalık bu eser, takdim, ön söz ve giriş kısmı hariç on üç bağımsız bölümden oluşmakta olup, Aliya'nın kendisinin ve fikir dünyasının daha doğru tanınip anlaşılması hedefiyle kaleme alınmıştır.

Eserin takdim bölümünde Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN, eserin toplumda ikon haline getirilen, neredeyse kutsanıp putlaştırılan Aliya algısının eleştiri temelinde daha doğru şekilde ele alınması gerektiğini vurgulayarak, eserde emeği geçen editör Dr.Yalçın ÇETİN ve bölüm yazarlarına tebriklerini sunmaktadır.

Ön söz kısmında editör Dr.Yalçın ÇETİN, bu eserin Aliya'yı anma üstü anlama temelli bir çalışma olduğunu belirtmiş, giriş kısmında ise Aliya'yı doğru anlamak bakımından çok önemli sayılabilecek on beş maddelik temel izlekler sorusunu sunmuştur. Bu sorular sonrasında Aliya'ya dönük on üç adet temel izlek oluşturulmuştur. Sonrasında Aliya'nın hayatına değinerek, eser hakkında bilgi verme amacıyla bölümleri kısaca tanıtmıştır.

Eserin ilk bölümünde Dr. Ozaj SULİMAN, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı" başlığı altında öncelikle Aliya'nın hayatını anlamak için nasıl bir bakış açısına sahip olmamız gerektiğini ifade etmiş ve birkaç fotoğraf eşliğinde onun aile ve eğitim hayatının yanı sıra düşünce ve siyasi faaliyetlerine yer vererek mahkûmiyet dönemi ile Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üye oluşu sürecini ele almıştır. Çocukluğundan yetişkinliğine, hapisane hayatından ailesine ve eserlerine yönelik Aliya'nın yaşam serüveninin kısa bir özeti sayılabilecek bu bölüm okuyucuyu kitaba yaklaştırmaktadır.

Ayrıca bu bölüm de dâhil her bölümün başında Aliya'nın bir sözünün verilmesi ve kitabın sonunda bölüm yazarlarının kısa tanıtımları yapılması kitaba zenginlik katmaktadır.

Eserin ismine de ilham kaynağı olan ikinci bölümde Prof. Dr. Mehmet Ali KIRMAN "Anmak, Anlamak ve Aşmak Bağlamında Aliya İzzetbegoviç" başlığı altında Aliya'nın hayatına kapı aralamış, "Hayatı ve Görüşleri" ile "Yanlış anlamalar" şeklinde Aliya'yı iki kategoride ele almıştır. Birinci kısımda hayatından kısaca bahsetmiş, eserlerinde yer alan mevzulara değinmiş, görüşlerinden etkilendiği isim ve eserlerden bazılarını belirterek din anlayışının yanı sıra İslam ile diğer dinlere bakış açısını bizlere sunarak, Reform ve Rönesans hakkındaki düşüncelerine yer vermiştir. İkinci kısımda ise Sayın Kirman, İzzetbegoviç'e atfedilen bilge, mütefekkir, siyasi lider, kral, fundamentalist gibi sıfatları ve söylemden eyleme geçiş ile entelektüel kimliğini geliştirerek, birikimini siyaset anlayışına yansıttığı görüşünü eleştirmiş, siyasal İslam başlığı altında onun bir İslam devleti kurma amacıyla olduğu görüşüne karşı ümmetçi bir politika izlemediğini belirtmiştir. Değerlendirme kısmında Aliya'nın hayatını (8 Ağustos 1925-19 Ekim 2003) eski/genç Aliya (1925-1983) ve yeni/olgun Aliya (1983-2003) şeklinde iki bölümde incelemiş ve fikren olgunlaşma döneminin 1983 yılında başlayıp 1988'e kadar süren kırılma anına denk düştüğünü iddia etmiştir. Kirman'ın yapmış olduğu Aliya dönemlendirmesi, onu daha doğru okuma, anlama, eleştirme ve aşma konusunda önemli bir değerlendirme olarak kabul edilebilir.

Üçüncü bölüm Dr. Haris MACIĆ tarafından "İzzetbegoviç ve İslam Deklerasyonu Bağlam ve İdeal" adıyla kaleme alınmış, Aliya'nın amellerini ahirete götürme, fikirlerini ise dünyada bırakma arzusundan bahsederek İslam Deklerasyonu adlı eserine odaklanmış ve onun düşünsel mirasını anlama çabamıza yön verecek atıflarda bulunmuştur. Üç alt başlıktan oluşan bölümün ilk kısmında "Deklerasyonun Bağlamı" adı altında eseri kısaca tanıtarak, gördüğü ilgiden ve Batı tarafından özgürlük talep eden bir döküman olarak metaforlaştırılıp 1990 yılından sonra nasıl sakıncalı görüldüğünü, onun ahlaki bir metinden ziyade siyasi bir metin olarak değerlendirilebileceğini ve öncelikle Müslümanları muhatap aldığını belirtmiştir. "Aliya nasıl okunmalı: Temel Perspektif" başlığıyla din kavramının Aliya'nın dünya görüşünün merkezinde olduğunu söyleyerek Aliya'nın İslam anlayışını açıklamaya çalışmış ve eserin yanlış değerlendirilip kötüye kullanılan kısmına değinerek bir sonraki başlıkta "Deklerasyonun Dini" Aliya'nın düşüncesinde İslam nedir? Sorusu bağlamında bu konuyu açığa kavuşturmayı amaçlamıştır. Aliya'nın 1980'lerden bu yana yanlış anlaşılması çoğu zaman siyasi çıkarların eşliğinde kötü niyetle olurken Türkiye'de yanlış anlaşılması iyi niyetle maluldür. Bu bölümde Sayın Macić, İzzetbegoviç'in hayatı ve eserlerindeki Din'den bahsetmiş ve onun Türkiye özelinde kült haline dönüşmesini eleştirerek bunun Aliya'nın düşünsel mirasının gerçek değerinin hakkıyla tespit edilmesinin önünde bir engel olduğunu belirtmiştir.

Dördüncü bölümde “Aliya İzzetbegoviç’in Doğu Batı Arasında İslam Kitabındaki Bazı Düşüncelere Genel Bir Bakış” adı altında Prof. Dr. Halil APAYDIN, eseri değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken hususlardan bahsetmiş; Tekâmül ve Yaratma, Ahlak, İnsan İradesi ve Kader, İlim-Ahlak-Din ilişkisi, İslam Hukuku ve Kültür alt başlıkları ile eseri ve Aliya’nın din ve insana bakışını eserden alıntılarla ele alarak fikirlerinde ahlaki değerlendirmeyi tercih ettiğini ve bunu da dine dayandığını ifade etmiştir. Dinler arası kıyaslarda yerme veya övme gibi davranışlarda bulunmadığını belirterek, insanın âlemdeki yeri, ne olduğu ve nasıl bir tutum içerisine girmesi gerektiğini bildirmesinin yanı sıra, insan eseri kültürleri ve aşkın varlıkla ilişkisini ifade eden dinleri incelediğini söyleyerek genel bağlamda Aliya’nın anlayışının klasik anlayışın karşısında konumlanan bir anlayış olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Kitabın beşinci bölümünde Dr. Yalçın ÇETİN, “Aliya İzzetbegoviç’te Bir Nitelendirme Sorunu: “Bilge Kral” ve “Müslüman Batı Aydını İmajının Eleştirisi” başlığıyla Aliya’ya atfedilen bu nitelermelerin onun geride bıraktığı değerli mirasına olan olumsuz etkilerini açıklamaktadır. “İmaj nedir, ne için verilmek istenir?” başlığında Sayın Çetin, kısaca imajın bir nesne veya görüşün sembolik ve görsel temsili olduğunu belirtmiş, imajın bir kişiyi nitelediğinde meydana getirdiği iyi veya kötü etkilerden bahsetmiştir. İkinci ve üçüncü alt başlıklarda Aliya’ya verilen “Bilge Kral” ve “Batı Düşünürü” imajını ele alarak ,doğuracağı sonuçlara değinmiştir. Ayrıca onu sadece Doğu’ya yani İslam Dünyası’na nisbet etmenin sakıncalı olduğunu, Aliya’yı sentezci ve eklektik bir bakışla ele almanın daha uygun olacağını belirtmiştir. Dördüncü alt başlıkta ise Aliya’ya yönelik olumlu ve olumsuz imaj önerilerini değerlendirmiş, onu yükseltecek makamın krallık değil, onunla kurulacak zihin ve gönül yoldaşlığının olacağını söylemiştir.

Eserin altıncı bölümünde Dr. İlbey Dölek “Birlikte Yaşama Kültürü ve Aliya İzzetbegoviç” başlığıyla Balkanlar’ın Kudüs’ü olarak nitelendirilen Saray Bosna’nın ev sahipliği yaptığı farklı kültür ve inançlara değinmiş, “Saray Bosna’da Etnik ve Dini Çoğulculuk” alt başlığıyla buradaki üç ana etnik gruptan ve dinlerinden bahsederek Bosna-Hersek Savaşı’nda yaşanan trajedilerde; birlikte yaşama kültürünün, özellikle Müslüman kesimin hedef alındığını belirtmiştir. Sayın Dölek çalışmasının ikinci bölümünde Aliya’nın insanlar arasındaki adalet ve hoşgörü anlayışına verdiği önemi şu şekilde dile getirmiştir; “Aliya’ya göre hiç bir şey insanları elbiseler kadar ayırmamış ve insanlar arasında ayrımcılık yapmamıştır. Müslümanların hacda giydikleri iki düz ve beyaz parçadan oluşan ihram hayal edilebilecek en aşırı basitlik ve eşitlik imajıdır. Tüm insanlar eşittir ve her insan devredilemez haklarla doğar. Herhangi bir otoritenin insanları bu haklarından mahrum bırakmaya hakkı yoktur. Ona göre çoğunluğun sınırsız gücü kabul edilemez. Özgürlüğün ölçüsü, azınlıklara nasıl davranıldığıdır ve insanların farklı düşünebilme özgürlüğünden önce düşünce özgürlüğüne sahip olması gerekir. Aliya’ya göre kardeşlik bilginin en son

gayesidir, kaynağını kardeşlikten almayan hiç bir düşünce kabul edilemez.” Dr. Dölek bu açıklamaların ardından Genç Müslümanlar Teşkilatı’ndan ve amaçlarından kısaca bahsetmiş, Aliya’nın sanata verdiği öneme de değinmiştir. Değerlendirme kısmında onun farklı etnik köken ve inançtan insanları “öteki” olarak görmediğini, düşüncelerinin temel iki dayanağının İslam ve insan olduğunu, Bosna’nın da yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen geçmişinden aldığı barış ve hoşgörü kültürünü korumak amacıyla İzzetbegoviç’in fikirlerinden, sözlerinden ve eylemlerinden esinlendiğini söylemiştir. Dini çoğulculuğun ya da çeşitliliğin problem kaynağı değil de zenginlik olduğunu, farklı din ve kültür mensuplarının bir arada yaşayabilmesinin gerekliliğini Yaşar Kemal’in şu dizeleriyle desteklemiştir: “Bir toplum hoşgörüsü kadar güçlü, sağlam ve haklı, zulmü kadar zalim ve zayıftır. Irkçılık ise en korkunç hastalıktır. Bir bahçede hep aynı çiçekten olursa o bahçe güzel olmaz. Sen, ben ve o varız diye güzel bu bahçe. Koparma farklı çiçekleri, kalsın renkleriyle, kokularıyla.” Anlaşılağı üzere birlikte yaşama kültürü tüm insanlık için karşı konulamaz bir gerekliliktir.

“Trajediler Çağında Ortak Yaşam Arayışı Olarak Aliya İzzetbegoviç’in Siyaset Felsefesi” başlığıyla Doç. Dr. Serdar SAYGILI ve Doktorant Oya ÇETİNTAŞ yedinci bölümde, Aliya İzzetbegoviç’in siyasi anlayışını, insan hakkındaki değerlendirmelerini ele almış, onun Balkan siyasetine yön veren önemli bir lider olduğunu belirterek insana verdiği kıymeti açıklamaya çalışmıştır. “Aliya İzzetbegoviç’in Söylemden Eyleme Geçiş Aşaması” başlığı altında Genç Müslümanlar Teşkilatı’ndan bahsetmiş ve Kominizm’e karşı siyaset anlayışının bu teşkilat ile gerçekleştirdikleri eylemlerle kendisini gösterdiğini ifade etmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında onun yaşamındaki entelektüel kimliğin siyasi kimliğini öncelediğini dile getirerek , siyasetin insana menfaat ile değil ödev ve/veya ahlaki sorumluluk ile yaklaşması gerektiğini belirtmiştir. Aliya’nın siyasi politikasına değinilen bu bölümde, onun politikasının temelini İslam ahlakına dayandığı anlatılmaya çalışılmış ve gerçekleştirdiği eylemler belirtilerek siyaset açısından söylem ve eylemlerinin incelenmesinin anlamlı bir çaba olacağı ifade edilmiştir.

Sayın Dr. Yalçın Çetin tarafından kaleme alınan sekizinci bölümde “Dil, hoşgörü ve öteki” gibi kavramlar ele alınarak Aliya’nın görüşlerinin temelinde ötekini anlamının hem tarihsel/kültürel temeli olan hem de öğrenilebilen, geliştirilebilen bir tutum olduğunu söylemenin mümkün olduğu belirtilmiştir. Onun hareketlerinin dayanağının İslam olduğunu dile getiren Sayın Çetin’e göre İzzetbegoviç’in hoşgörüsü, bireysel temelde başlayıp toplumsal bir harekete dönüşerek yaygınlaşabilen bir yapıdadır. Din dili ve hoşgörü eşliğinde ötekini anlamak onunla hemhâl olabilmeyi gerektirmektedir. Aliya’nın çok kültürlülüğe verdiği önemin büyüklüğü ülkesi Bosna’ya bakıldığı takdirde de fark edilebilir. Her ne kadar çeşitli kültürler arası çatışmalar olsa da Aliya’nın içselleştirdiği farklı olanı anlamaya dönük yaklaşımlar baskıcı, engel olucu, zorluk çıkarıcı yapıda değil kolaylaştırıcı ve yapıcı bir tarzdadır. Dr. Çetin felsefeyi sevmenin de hoşgörünün bir parçası olduğunu, bilgi ve

bilgeyi sevmenin farklı bilgilerin kaynağı olan hoşgörüyü sevmek olduğunu belirtmiştir.

Dokuzuncu bölüm Sayın Dr. İlbey Dölek tarafından “Aliya İzzetbegoviç’in Hristiyan Batı Algısı ve Eleştirisi” başlığı altında kaleme alınmıştır. Bu bölümde İzzetbegoviç’in Batı’ya yönelik Hristiyanlık ve kilise algısı eleştirisi incelenmiş olup , “Entelektüel Aliya’nın Düşüncesine Giden Zor Yollar” alt başlığıyla Aliya’nın gençlik yılları ve aile hayatına değinilerek , İslam’a bakış açısı ve eserlerini yazarken esinlendiği ünlü Müslüman ve Batı düşünürlerine yer verilmiştir. Sayın Dölek onun Batı’ya yönelik eleştiri ve düşüncelerine yer verdiği ikinci bölümde İzzetbegoviç’in düşüncelerini şu sözleriyle bizlere aktarmaktadır: “Batı hiç bir zaman uygar olmamıştır ve bugünkü refahı devam edegelen sömürgeciliği döktüğü kan, akıttığı gözyaşı ve çektirdiği acılar üzerine kuruludur.” Dr. Dölek onun eserlerinin incelendiği takdirde bu durumdan Müslümanların da sessiz kalarak pay sahibi olduklarını dile getirmiştir. İzzetbegoviç’in Hristiyanlık ve Hz. İsa anlayışını içeren bu çalışmada onun İsa bilimi ve kiliseyi ayrı tuttuğunu ve her ikisinin de tahrife uğrayarak menfaatçi bir hale büründüğünü dile getirdiği ifade edilmiştir. Bu bölümde Avrupa’nın insana değer vermeyen tutumunu eleştiren Aliya’nın ,Hristiyan geleneğinin İncil’de anlatılan toplumsal gelenekle olan farklılığına ve İncillerdeki Mesih imajı ile tarihsel İsa arasındaki uyumsuzluğa temas ettiği bunun yanı sıra onlara benzememek için büyük çaba sarf ettiği dile getirilmiştir.

Onuncu bölümde Sayın Dr. Yalçın Çetin “Aliya’nın Bilim ve Felsefe Anlayışı Üzerine” başlığıyla Aliya’nın okuyucu ve eleştirci yönünü ele almış, onun bilime, sanata, felsefeye ve eleştirel düşünceye verdiği önemi dile getirmiştir. Okumaya bir zihni ibadet gibi değer veren İzzetbegoviç’e göre okumanın barışçıl bir dünyada birlikte yaşamak için gayret etmek olduğunu belirten Sayın Çetin, Aliya’yı tam manasıyla anlamak için bilim ve felsefe anlayışına eserleri, yaşantısı, söylemleri vasıtasıyla bakmak gerektiğini ifade etmektedir. Aliya’nın felsefeye yüklediği anlam bağlamında onun felsefeye verdiği önemi, bilim ve felsefeyi harmanlayarak eleştirel düşüncenin yapıcı gücünü nasıl desteklediğini bize anlatmaya çalışan Çetin, felsefenin yanında bilime verdiği önemi de vurgulamış, Aliya’nın tahlilci ve karşılaştırmacı bilim anlayışının temelini hakikate ulaşmak isteyen bilme çabası ve bilgi hedefinin oluşturduğunu belirtmiştir. Sayın Yalçın Çetin’in ifadeleriyle okumaya büyük ehemmiyet gösteren Aliya’nın inancının şekillenmesinde Kur’an’ın hikmete, düşünceye dair ayetleri birincil rolü oynamış, sonrasında onun kendi bilim, felsefe okumalarıyla entegre şekilde birleşerek onu, Üçüncü Yol sentezi diyebileceğimiz bir orta yolcu bakışa ulaştırmıştır.

Eserin on birinci bölümünde Sayın Doç. Dr. Serdar SAYGILI “Aliya İzzetbegoviç’in Fikir Dünyasında Hakikatin İki Farklı Formu: Bilim ve Sanat” başlığıyla, Aliya’nın dünya görüşü ve entelektüel kavrayışı çerçevesinde inşa ettiği bilim ve sanat

anlayışını incelenmekte olup, onun bilim ve sanat hakkındaki düşünceleri ve onlara verdiği önemi ele almıştır. Aliya'ya göre bilim ve sanatın ortak noktalarının yanı sıra farklılıklarının da olduğunu belirten Saygılı, bu ortak noktalar ve farklılıklara değinerek İzzetbegoviç'in düşüncelerine ek olarak kendi yorumlarına da yer vermiş, Aliya'ya göre bilim ve sanatın insanın kendini, doğal dünyayı ve evreni algılaması, anlaması ve açıklaması hususunda vazgeçilmez olduğunu, sanatın insanı insan yapan şahsiyet, yaratıcılık, kültür ve özgünlük gibi değerleri ortaya çıkarması açısından bilimsel düşünceden daha üstün olduğunu belirtmiştir.

“Aliya'nın Fikir Dünyasında Kavram Düalizminin Değeri Üzerine” başlıklı on ikinci bölümde Sayın Dr. Yalçın ÇETİN, ilk olarak “Düalizm Nedir?” sorusuna cevap aramış, “Aliya'da Genel Düalizmin Çatısı: Karşıtlar Cetveli” alt başlığıyla Aliya'nın Doğu Batı Arası İslam eserinin girişten sonra bu bölümle başladığını belirterek, çalışmasının çerçevesini bu cetvel üzerinden çizmiştir. “İslam'ın Beş Şartının Düalizmi” ve “Dini Düalizm” kısmında İslam'ın düalizminin sayısız şekilde kendini gösterdiğini dile getirerek Aliya'nın din düalizmi, ibadet düalizmi, belki insan, evren düalizmi denilebilecek çift yönlü eklektik ve bir teze varan düşünme tarzında ilerlemeciliğinin görülebileceğini ifade eden Çetin, buna ek olarak onun eğitim ve insan anlayışında düalizm fikrini ele almıştır. Aliya için düalizmin insanın en köklü hissiyatı olmakla beraber en yüksek felsefesi olmadığını belirterek, düalizmin onun için bir uyum, üçüncü yol ve savaştan barışa giden tolerans zemini olduğunu söyleyen açıklamalarda bulunmuştur.

Eserin son bölümü Sayın Prof. Dr. Rifat ATAY, Dr. Şeref GÖKÜŞ ve Doktorant Bülent KOÇOĞLU tarafından “Aliya İzzetbegoviç'e Göre Bireyin ve Toplumun Eğitiminde Kadının Rolü” başlığıyla ele alınmış olup bölümün içeriğinde ilk olarak Bosna Hersek'in tarihinden bahsedilerek ardından Aliya'nın hayatı ve eserleri, doğumundan ölümüne Aliya'nın şahsiyetinin oluşumuna etki eden kadınlar, Batı'da kadın ve aile anlayışı, İslam dünyasında kadın ve aile anlayışı ile eğitilmiş bir kadının ,iyi bir bireyin ve toplumun oluşumundaki rolü gibi konular ele alınmıştır. Aliya'ya göre değişimin yukarıdan ve topluca ya da baskıyla değil de tek tek bireysel olarak gerçekleşmesinin daha sağlıklı ve kalıcı sonuçlar doğuracağını belirttiği bu çalışmada bireyin yeniden inşasının ailede başladığı ve bunu yapacak ilk ve en güzel mürebbibin de eğitimci kadın olan anne olduğu vurgulanmaktadır. İslam kültürünü merkeze alan bu bakış açısına göre kadın; onurlu, kişilik sahibi ve eğitilmiş olmalıdır. Toplumu ayağa kaldıran kadındır ve Batılıların kadına olan olumsuz yaklaşımlarının aksine Aliya bu nahif, ince ruhlu, merhametli ve kıymetli varlıkların kadınlıklarının ve anneliklerinin aşağılanmasına karşı çıkmıştır. Günümüz Müslümanlarının kadına olan bazı olumsuz bakış açıları ve çok eşliliği eleştiren Aliya, bunun eğitilmiş Müslüman kadınlar tarafından tamamen kaldırılabilirliğini savunmuştur. Ona göre kadınlar öncelikle bilinçli ve eğitilmiş hale getirilmeli, sonrasında ise kendilerinden değerlerine uygun bir neslin inşası için çaba göstermeleri arzu edilmelidir. Bu hususta

Müslümanlar, gerekli çabayı göstermeli ve insanlığın kadınla yeniden dirileceğinin bilincinde olarak üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Eserin son bölümünde kadına yapılan vurgu, onun toplumdaki önemini, istediği takdirde her şeyi yapabilecek güçte ve yetenekte olduğunu, ona verilen kıymetin büyük ölçüde önem arz ettiğini bizlere göstermekle birlikte Aliya'nın ifadesiyle eğitim almamış, kendi iç dünyalarına hapsedilmiş mutsuz kadınların, Müslümanların yeniden dirilmesini başlatacak ve başarılı bir şekilde devam ettirecek bilinçli çocukları büyütme imkânının olmayacağını göz önünde bulundurarak, kadınlar için gereken bütün fırsatları oluşturmamız ve onların kalkınmasını sağlayacak adımlar atmamızın önemi göz önüne getirilmektedir.

Anmak, Anlamak ve Aşmak Bağlamında Aliya İZZETBEGOVIÇ adlı bu eser genel hatlarıyla incelendiğinde Aliya'nın fikir dünyasının anladığımızın çok daha ötesinde olduğunu ve onun yalnız siyasi değil, kültürel, toplumsal ve bilimsel meselelerde de bizlere ışık tuttuğu görülmektedir. İnsanı ayrımlardan ve ötekileştirmeden uzak gören Aliya, hoşgörü esaslı İslam ahlakının izinde, bilim ve sanat eşliğinde insanlığı kalkındırarak fikirleri ve eylemleriyle takdir toplayan siyasi bir liderdir. O, yüksek vasıflarla anılmak yerine anlaşılmayı tercih etmiş ve kendisine atfedilen bazı imajlardan rahatsız olduğunu defalarca belirtmiştir. Onun bu rahatsızlığının ve toplum tarafından olumsuz ikonlaştırılmasının da eleştirildiği bu eserde, Aliya'nın her açıdan daha iyi anlaşılması hedeflenmiş ve son bölümde toplumların vazgeçilmezi olan kadın hakkındaki görüşleriyle birlikte günümüz dünyasında kadına yüklenen olumsuz tutum ve davranışların eleştirilmesiyle bir farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır.